

אברהם בן יצחק

מילה על מנדלי

בערוב יום חייו הארוך, נוטה לשקוע עולם שאיש לא היטיב להכיר ממנו, משום שהוא התבונן בו בראשוניות ומבלי לאות, ומשום שאותו עולם התמסר לו במלואו בהגיונו ובחוסר הגיונו, שלם למשעי ותובע את חובו, ומשום שניחן בכל: בהתבוננות, במודעות ובכוח, יכול היה להקיף את בניינו בידי ולרומם אותו בצורה כה מובהקת, לראותו בשלמותו, בטרם בא הרוח הסוחף.

אבל אנשי "הזמן הזה" חושבים אותו כבן "זמנו שלו" ומבארים אותו מתוך זמנו ואורחות חייו – המבקשים להיות כה נהירים עבור כולם וכה טעוני זיכרונות – ומדברים עליו בקולו החנוק של המתגבר על עברו, או כמו שמהגרים משיחים על מולדתם משכבר. ואלה היוצרים בעקבותיו, שרשמי מפעלו המריצו אותם, מכנים את עצמם נכדים ונדחקים אל קרבתו. ההתבשמות הנרגשת מהזיכרון שהוא עורר כשלה בניסיונה להתעלות עליו בכל הנוגע לעומק הרגש, ואף ביטאה את נימותיו באורח חייני. או כאשר אותם אסתטיקונים של האפי – הללו שבאו מן הספרות, על תביעותיה לצורה – החמיצו את המשל, ולשווא חיפשו אצלו עד כלות אינדיבידואליות וגורלות אישיים, כשהם טועים לחשוב ש'הטיפוס' הוא מגבלתו של מנדלה וכי ההשכלה, הרציונאליות של תקופתו, הייתה מכשלתו. פעם אחר פעם הם זקפו לחובתו את מוסר ההשכל – המעכב את העלילה – וכן את הסאטירה המתפרצת שלו; מאוימים מן האחדות של יצירתו, הם הפכו אותו עצמו ל'טיפוס', כפי שהבינו את המושג 'טיפוס', – וככל שהרעיפו עליו אהבה: מוטב היה לו שמרו את אמות המידה הקטנות שלהם לעצמם ולא ליטפו בהן את הענק. מוטב היה לו נזכרו בראשוניותו ובהישג הגדול של אמנותו, שכן כך קורה מטבע הדברים, שחיי כולם נערים אל חווייתו של היחיד וזו, כטוטאליות מחודשת, נעשית עבורם לחיזיון גואל, המבשר מרחבים ואפשרויות.

שכן מלכתחילה, ומתוך זכותו הטבעית כיוון את עצמו להווייה ולחוויה הרמונית. רגשותיו הוכרחו לתפוס דברים והכרתו הוכרחה להאיר שפע מצבים ותמונות. כפי שהוא, כילד, ניצב בחוץ, משתאה לנוכח הבזק הברק וחווה מן הסתם לראשונה את פלא האני שלו: "התגליתי אני לעצמי", כך ניצב הוא כל חייו בעולם, קרוב עד בלי די ותמיד מתבונן ומאזין. קרוב בהישרדות ובסבל וחופשי כמתבונן. כך התעצבה מהותו. המשכיל מנדלה בזירתו שונה משאר המשכילים. הרחבת הדעת החילונית, קריאה נפעמת זו של ההשכלה כמובן לא תתגשם עבורו, הוא, המחובר לטבע מילדותו, מתחיל מן העבודה המפרכת של תולדות הטבע בעברית*. הודות לנקודת המוצא שלו הוא השיג את ההשכלה עוד בטרם הכיר אותה, את דרך מאבקה ואת צורות ההפשטה שלה, כאשר הוא, כאמן בן-חורין המצוי בין חומריו, שטרם היו לספרות ועל כן מנעו כל אפשרות לחיקוי, נתן ביצירתו חוקים מאותו סדר גודל מרומם, המחייב את קבלתם, וכל זאת באמצעות עיצוב ראשוני, מבלי לציין זאת במפורש.

אבל עולם משאביו אילץ אותו למאבק כפול: כיוצר, כנגד התפוררותו של אותו עולם וכנגד שלל הפיתויים (אותה דרך ואותה התכוונות שניכרים כבר במעבר השפתי שלו מלשון המחוות העממית, ההתנסותית, חסרת קווי המתאר, ועד להגלייתה של אותה מחוותיות אל קווי העברית – וכן מן הנימה המתמסרת לסלע האיתן בעל החוסן המנצנץ) וכאיש העולם, הנוטל חלק באחריות לעולמו, כנגד האבסורד שלו. יוצר ומתמרמר, הוא מעמיד יצירה שבה התכוונות והבנה הם הכל, שאל קרבה נרעדת התרגשות, וכיוון שהיא מבקשת להישבר הוא מניח לה לדבר כדי לעצור בעצמו כאמן; היא כבר תכבול את עצמה בשלשלאות, כשהסתת ישוב להכות. וככל שהתגייסותו אדוקה וקנאית יותר, כך הולך ומתברר לו שהעיצוב האובייקטיבי כשלעצמו כבר מהדהד את ההתרעמות על מצבו.

כי כזה היה אותו עולם: סגור בתוך עצמו ונשלט על ידי עיקרון שהקיף את כל הבריות: את היהדות. כולם עברו דרך בית מדרשו ונשאו את חותמו,

* בן יצחק מתייחס כאן לתרגומו של מנדלי מו"ס הצעיר ל'ספר תולדות הטבע' מאת הרולד אטמר לניץ. התרגום הופיע בשלושה כרכים בין השנים 1861-1872.

נשואי פנים או פשוטי עם, והם היו "יחד-נבדל", כמו כל קהילה אחרת. האינדיבידואליזציה עצמה הייתה טיפוסית: צורה פשוטה וחוקית של חזרה. מכאן הטיפוסים שלו.

אל תוך העולם הזה מאיר העולם האחר: הזר, העוסק בתכליות, המציאות הריאלית. אוי לזוועה! העולם המציאותי הוא כלל לא נתפס מתוך אותו עיקרון. לרוח כבר לא היה בו מקום, הוא ידע אירועים ותו לא. כל אחד הילך במציאות כשהוא טרוד ומחווה מחוות, כביכול רואה ונתקל בה [במציאות], כי היא הייתה חוסר הפשר שלו. כי המבט הופנה פנימה מבלי יכולת להסתכל החוצה, כל אחד היה עד מגמגם של הרוח ואזרח של עולם מדומה. אף מחווה לא התאימה. קדושה-מעונה לטושת עיניים בסבך הקץ הבלתי נמנע. עמדו כצופים בצד האחד או בשני, וראו והכירו את האירוניה או את הסאטירה.

כך נדרש מנדלה, עם כל המשמעת העצמית הכבירה, להיות סטיריקון – אבל משום שהייתה לו עמקות הרגש התמים והיה קרוב אל הכל, תמיד הפכה הסטירה שלו להומור. הוא ידע מבלי להצהיר: כל הקומיות וכל מופעי הרפאים המגוחכים שלהם אינם אלא עווית השייכת לפאתוס של קיומם (מבלי לבטא זאת, היה לו ידע רב באותה גבורת יוצר, המעצב את הפנימיות באמצעות החיצוניות) וכך ברא את ברואיו נאמנים למציאות מתוך אהבה מבושת עד בלי די. אנו משתוממים על חיי ברואיו, המשתחררים מכל כוונת יוצר. תנו דעתכם על 'בנימין השלישי' החולם בעל המחשבה הפיסחת, שמאה צעדים מעיירתו מכים בו הנסים. די באמירה כדי לייסד עולם: סמבטיון, גוג ומגוג, הררי החושך, היהודים האדמוניים, מלכות שנים-עשר השבטים, חרובים, ארץ-ישראל, בלבול ודברים שאינם ניתנים להיאמר. ובנימין בעיירתו – אביון וחלוש, צמא ומאובק, עשב בשולי הדרך. בצאתו להרפתקה מתגנב מאחוריו סטיר מרקד, האם לא תצחקו כולכם? בנימין וסנדריל "האישה", שותפו והפנסא [סנשו פנסא] שלו. מקץ שעה במסע גובר בנימין על פחדו ואוזר אומץ לברר אצל איכר רוסי שנקרה על דרכו היכן הדרך לארץ-ישראל, אבל מוטב שסנדריל "האישה" ישאל: "קרוב אתה אצלו ודבר עמו. כאן, בחוץ-לארץ יפה כוחך ממני להשיח עם הכפריים ההדיוטים בלשון לא נקיה שלהם", וסנדריל

“האישה” שואל בלשון זהירה ברוסית שלו. האינכם רואים את סנדריל “האישה” מול האיכר הרוסי רחב הגרם ומאחור את בנימין השלישי? ואיך האיכר לוטש בו עיניים: “איזה סרוול? לא ראיתי סרוול.” ואיך הוא מכחכח ורוקק ודוהר הלאה כשהוא מדרבן את הסוסים. עוד מעט יסיע איכר אחר את בנימין לעיירה שלו, חצי מת, פקעת עצבים, וכך תקבל את פניו אשתו, “העגונה המסכנה” שהותרה, בקרקור צווחני. אוי לקלון! אוי לחוסר האונים של כולנו!

וכשעליו ליצור ברגש, הוא חייב לראות נעורים – את ילדותו, או זיקנה – חוכמה שיש בה ממידת המתינות. שכן את העזות להשליט רצון וצורה, לעסוק בארגון ובהגשמה, כן, אותה הוא חזר וביקש. אך לעיניו נתגלתה תנועה מאיימת בריק האפל. הביטו, בריק ההוא מונף חוד חניתו.

ובכל זאת, בחשבון אחרון כולם היו קשורים אליו, אדם וחיה ונוף; הוא לא עשה את הטבע ליהודי, כמו שנהוג לומר, הוא בכלל לא עשה דבר, הוא חי את מהלכם הגדול של הדברים ושל העיתים, ומבטו קלט הכל, מן העריסה עד לקבר. ולא היה דבר שלא נתפס בתפארת ידענותו. רק שבני האדם הם כה חסרי פרופורציות והוא כל כך הרמוני. כולם עלו וצפו מקרבו, נגלים לעיניו מבעד לעבר, מתנודדים בלא שווי משקל וקיומם הוא ציפיה מלאת ספק; הם לקו בהעדר קנה-מידה בכל, בכל עיסוק.

למעלה מכל קנה מידה היה הוא עצמו, שנולד לשפע ולמידתיות, וכזהו גורל הישגיו. אבל עצם היתכנותו של יקיר האל הזה, היא פלא של חירות ושל חיים חדשים, מסר מעולמו עבור כולנו, המאוחרים, ואות הוקרה עבורו.

וינה

אברהם סונה

* *Ein Wort über Mendele*, in: *Der Jude*, Jg. 3, 1918, S. 239-242.

(מגרמנית: ליאורה בינג-היידקר)